

ФЕНОМЕН СТРАХУ СТАРОСТІ: ДОСВІД ФІЛОСОФСЬКОЇ ТА НАУКОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ

У статті здійснено аналіз підходів до вивчення старості та причин виникнення страху старості. Дослідження здійснено в міждисциплінарній площині, що дало можливість окреслити семантичне поле поняття "страх старості".

*Інколи першим піддається старості тіло, інколи душа.
М. Монтень*

Прочитавши назву цієї статті, мабуть, більшість себе запитає: чи існує страх старості? Чи боюся настання віку, який називають старістю? Відповіді на ці питання мають суто суб'єктивно-індивідуальний характер. Зазначимо, однак, що вони цікавили людину здавна, зокрема ще таких видатних філософів як Платон, Епікур, Марк Тулій Цицерон, Сенека тощо.

Щодо більш наближених до сучасності досліджень, наведемо такий приклад. У 1989 році соціологами СРСР було розроблене та проведене дослідження під умовною назвою "Радянська людина", в межах якого визначено найбільш актуальні страхи тогочасного населення однієї шостої частини суші. Серед них, за результатами опитування, був вказаний і страх старості. При повторному опитуванні в 1992 році, незважаючи на кардинальні зміни в суспільстві, пов'язаних з утворенням нових держав, змінами в суспільстві в цілому, серед актуальних страхів наразі знову був і страх старості [2: 6-7]. Якщо розглядати страхи людей на різних етапах життя, то страх старості традиційно відносять до страхів дорослих [3: 869].

Глобалізаційні і демографічні зміни країн світу, які характеризуються терміном "старіння населення" [4: 176], стали поштовхом до виникнення в наш час такої науки як геронтологія. Наслідком дослідження проблем старості, старіння стає виокремлення в її межах геронтосоціології, геронтопсихології, геронтософії. Зазначимо, що дослідження з проблем старості, старіння на даний час проводиться насамперед у медицині, психології, соціології. Тому філософський аналіз обраної тематики видається актуальним.

Геронтологічній проблематиці присвячені праці В. Донцова, В. Крутька, А. Труханова, психологічний аспект старіння висвітлено в дослідженнях В. Ануріна, І. Кемпера, Е. Еріксона, Я. Стюарт-Гамільтона, феномен старості з філософської точки зору досліджено І. Ждановою, Н. Рибаквою. Однак, феномен страху старості в них розглянуто побіжно, в аспекті аналізу інших проблем онто- та філогенезу. Тому **метою** даного дослідження є філософський аналіз страху старості як соціокультурного феномена. Крім того, прагнемо окреслити семантичне поле поняття "страх старості", оскільки в науковій довідниковій літературі воно ще не знайшло термінологічної фіксації. Для реалізації поставленої мети необхідно, як видається окреслити можливі причини страху старості, тобто його природу, і дослідити напрацювання його подолання. Схематично аспекти філософського аналізу феномена страху старості запропоновано розглядати як зображено на рис. 1.

При роздумі над проблемою насамперед варто з'ясувати, коли ж настає старість? Якщо ще донедавна було щастям досягти віку розквіту мудрості, то "культ молодості", який є однією з характеристик суспільств розвинених країн сучасності, спричинив негативне ставлення до старечого віку та невизнання свого віку як похилого. Підтверджує цю тезу, зокрема, опитування громадської думки, проведенні ВВС, які показали: чим старіша людина, тим з більшим віком вона асоціює поняття старість. Респондентів (1009 осіб) запитали, людей якого віку вони вважають старими. Четвертина опитаних (24%) відповіли, що старою вважають людину у віці 70-74 роки, але цікавим є диференціація відповідей відповідно до віку респондентів. Майже всі опитані загалом погодились, що не вважають людей віком до 60 років старими. Але на думку 18-24 річних 60-64 роки – це вже поріг старіння (так вважають 30% респондентів). П'ята частина (21% опитаних) 35-44 річних респондентів також вважають вік 60-64 роки старістю, але у цій групі вікова межа почала зростати – четвертина опитаних зазначили, як старість, вік 75-79 років або 80-84 роки. Серед опитаних віком від 65 років, 16% не визначили чітко вік старіння, в той же час 22% вважають порогом старіння 80-84 роки [5].

Крім того, варто вказати ще на один аспект проблеми страху старості, а саме: віковий. Як виявилось поняття віку людини є досить умовним і не завжди паспортний вік відповідає зовнішності людини. Тому щодо видів віку людини, існують різні класифікації. Враховуючи, що процес старіння має індивідуальний характер, виділяються наразі:

- хронологічний вік (паспортний);
- біологічний вік (фізіологічний стан всіх систем організму);

- психологічний вік (визначається тим, наскільки молодою або старою відчуває себе людина, визначається важливими подіями в житті людини, по яких людина підводить підсумки свого життя);
- соціальний вік (пов'язаний зі стереотипами поведінки в тому чи іншому віці, уявленням про поведінку, сферу діяльності людини певного віку) [6].

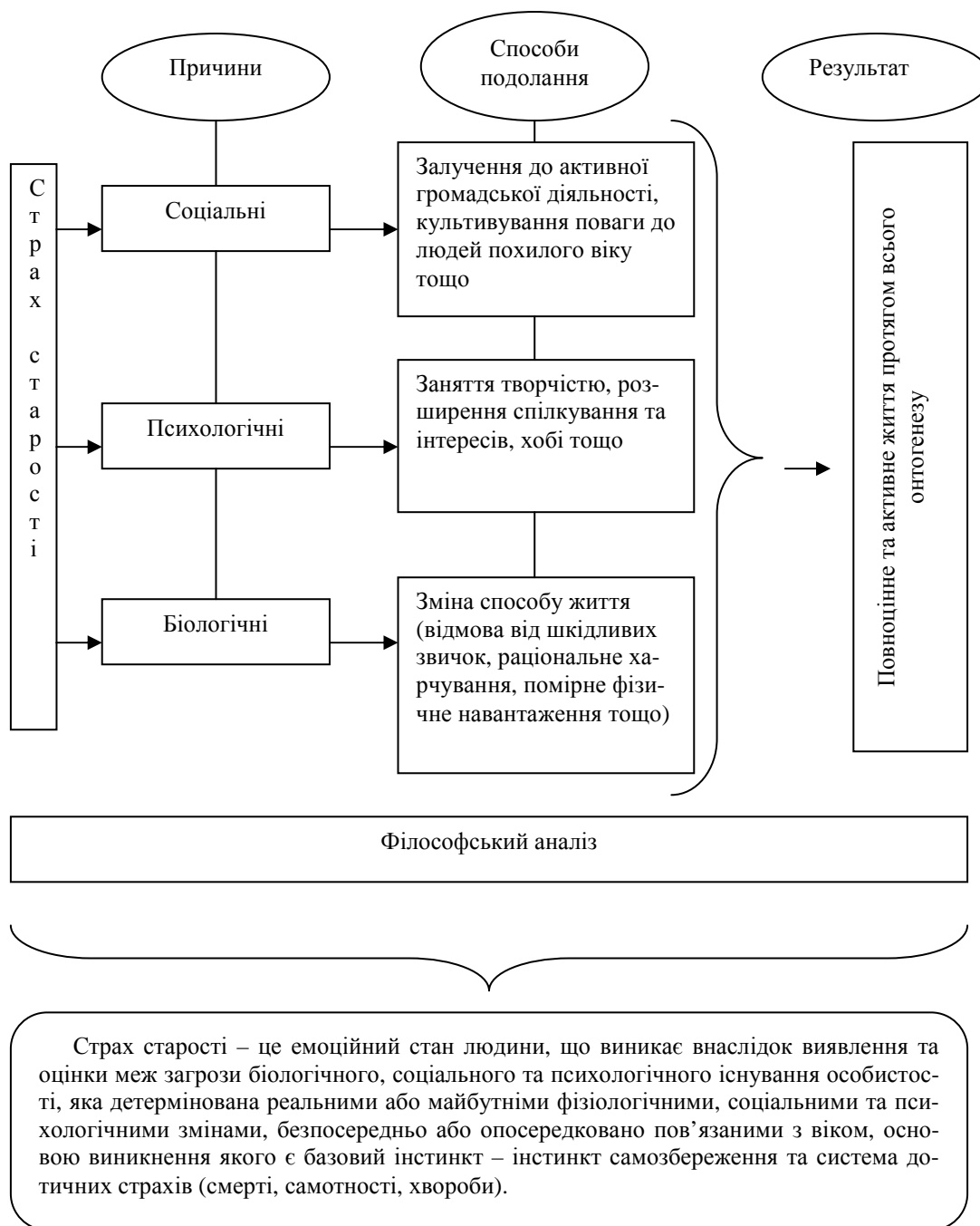

Рис. 1.

У психології старість вивчається як віковий період та виокремлено галузь, яка вивчає психічний стан людей похилого віку – геронтопсихологія. Вкажемо декілька аспектів розуміння старості у психології. Старість – це "...заклучний період життя, умовний початок якого пов'язаний з відходом від особистої участі в продуктивному житті суспільства" [7: 504]; "...період життя людини і вищих тварин, що настає за зрілістю, стадія дряхління, послаблення діяльності організму, згасання психічних функцій і процесів" [8: 182]; "...період життя людини після зрілості – найвищого її розвитку. Ознаки старіння: ослаблення здоров'я, фізичних сил, пам'яті, уваги, зниження працездатності" [9: 405]. Як показує аналіз визначень даного поняття, вони характеризують старість з

негативної точки зору, а саме: по-перше, фізична слабкість пов'язана з одряхлінням тіла; по-друге, сповільнення розумової діяльності; по-третє, зміна соціального статусу.

Тут варто згадати поняття "синильний", яке вживалося часто як синонім до слова "старий" і воно не мало негативного підтексту, тільки згодом набуло негативного значення в контексті характеристики людей похилого віку, мислення і поведінка яких деградують [10]. Відоме також явище дискримінації людей похилого віку – ейджизм, який спочатку означав дискримінацію за віком. Та згодом воно виокреслилось у процес систематичної стереотипізації і дискримінації людей за їх старість [11]. Саме ейджизм виражає так би мовити презирство суспільства до старості. Ці тенденції стали чинниками виникнення страху старості.

Але ж деградація мислення та поведінки не є тотальною характеристикою людей похилого віку, – ось що прагнемо підкреслити.

Аналіз психологічних розвідок про старість був би неповний без розгляду даного вікового періоду не як регресивного, а як періоду розвитку. Тоді старість – це "...період досягнення мудрості й почуття задоволеності, повноти життя, виконаного обов'язку, вищий рівень особистісної інтеграції" [7: 504]. При такому підході старість безпосередньо пов'язують з мудрістю, тому розглянемо зміст поняття "мудрість" у психології та філософії. Мудрість – це "...інтелектуальна і моральна характеристика особистості" [8: 182]; "...вищий прояв глибини розуму людини, що ґрунтується на розвиненій у неї здатності до аналізу і узагальнення, життєвому досвіді і здоровому глузді" [12: 213]; у філософії – "...найвища духовна здатність людини, що синтезує всі види пізнання і активного відношення людини до світу" [13: 344].

Показово, що в медицині старість розглядають як "...закономірний біологічний процес, при якому вікові зміни організму призводять до поступово зростаючого скорочення його пристосувальних можливостей, як заключний етап вікового розвитку, наслідок процесу старіння [4: 592]". Серед видів старіння умовно науковці виділяють нормальне (людина до останнього залишається практично здоровою, активною) та передчасне (характеризується раннім розвитком вікових змін). Учені досі намагаються пояснити причини та механізми старості, на основі наукових досліджень виокреслилась низка теорій, однак жодна з них ще не доведена. Так, відомі теорії запрограмованого старіння (темپ старіння регулюється генами) та теорія вільних радикалів [14].

Вкажемо, що існують й інші теорії старіння, а саме:

- теорія звільнення (пов'язана з ідеєю вивільнення людей похилого віку від активної соціальної функції, а саме – ролей, пов'язаних з трудовою діяльністю в аспекті керівництва і відповідальності);
- теорія активності (саме активний спосіб життя, соціально значимі ролі, спілкування з оточуючими підтримує моральних дух і позитивне самоусвідомлення людини похилого віку);
- теорія субкультури (прихильники даної теорії вважають, що необхідно створювати особливі умови для перебування в субкультурі людей похилого віку, яке полегшує їхній подальший перехід до нової соціально-вікової страти);
- теорія раціонального розподілу матеріальних благ (працюючі члени сім'ї або спільноти відмовляються надавати матеріальну допомогу людям похилого віку, як таким, що не можуть поповнювати сімейний бюджет нарівні з працюючими) [15].

Загалом у медицині старість пов'язують зі зменшенням функціональних можливостей організму. Тому страх старості (в аспекті біології) наразі пов'язано зі небажанням втратити зовнішню привабливість, острахом хвороб, немічності. Та все ж усвідомлення свого старіння, страх перед віковими змінами може призвести до корегування способу життя в напрямку правильно організованої праці, активного відпочинку, раціонального харчування, позбавлення шкідливих звичок. На наш погляд, до вирішення даної проблеми може бути й інший підхід, направлений на усунення зовнішніх ознак старіння (на зразок пластичної хірургії) без комплексного підходу до організму, що масово спостерігається в сучасному суспільстві.

Крім того, проблеми старості та старіння вивчаються і соціологією. Так, однією з актуальних проблем цієї науки є визначення меж старості. Галузь соціологічної науки, яка безпосередньо займається соціальними аспектами старіння, є геронтосоціологія. Основними напрямками дослідження геронтосоціології насамперед є:

- вивчення впливу старіння на особистість у завершальному циклі онтогенезу людини, зміна в процесі старіння її соціальних потреб, ціннісних орієнтацій, інтересів, поведінки і соціальної активності, способу життя, соціальних чинників біологічного і психологічного старіння індивіда, адаптації старіючих людей до нових умов життя, нових соціальних ситуацій;
- вивчення особливостей стилю життя різноманітних соціальних груп, у тому числі спільнот людей похилого віку, а також інших груп, до яких вони входять;
- аналіз становища людей похилого віку як особливої соціальної і вікової групи, що є елементом суспільства та їх взаємовплив [16].

У соціології старіння визначають як "...хронологічний процес наближення фізичної старості" [17: 290]. Похилий вік же визначається як соціальний показник, оскільки початок старіння і його значення обумовлені культурно-історичним розвитком суспільства. Старість – це "...останній відрізок життя людини, пов'язаний зі зниженням її здібностей і соціальної цінності, а також з віддаленням від попередніх соціальних обов'язків" [17: 34]. Як бачимо, ці визначення відображають негативний суспільний стереотип щодо людини похилого віку, що й призводить до виникнення страху старості в останньої чи у широкого загалу. Причиною виникнення почуття дискомфорту при переході з однієї вікової групи до іншої є, отже, кардинальні зміни в системі міжособистісних та групових взаємин, нові норми та умови життя, зміна систем цінностей, соціальних відносин та форм діяльності [18: 528-529].

Вкажемо, що оскільки люди похилого віку є важливою віковою групою у структурі суспільства (носії досвіду), то саме соціум має виробити, як видається, механізми подолання страху старості, які будуть спрямовані на створення позитивного уявлення про старечий вік. Для цього необхідно, перш за все, забезпечити достойне матеріальне забезпечення даної вікової категорії, розробити механізм підготовки людей похилого віку до пенсії та залучати їх до посильної громадської роботи, що дасть можливість не змінювати активний спосіб життя та полегшить їхню адаптацію до нового соціального статусу, культивувати повагу до людей похилого віку.

Так, здійснивши аналіз феномена старості в міждисциплінарній площині, виділили основні, на наш погляд, його аспекти. Але щоб розкрити в більш поглибленій формі зміст поняття "страх старості" необхідно розглянути визначення "страху" в сучасній науці. Поняття "страх" фіксує "...психічний стан, пов'язаний виразним проявом почуттів тривоги, неспокою в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і направлений на джерело реальної або уявної небезпеки" [19: 535]. Крім того, це "...емоція, що виникає внаслідок реальної або уявної небезпеки, яка загрожує життю істоти, особистості або цінностям (ідеалам, цілям та ін.), що їх захищає особистість" [20: 610]; "...глибинний людський стан, породжений здатністю людини усвідомлювати недосконалість світу, його колізії і загрозу людському існуванню" [13: 541]; "...екзистенційна ситуація (екзистенціал), в якій людина переживає небезпеку, що загрожує її існуванню" [21: 192].

Отже, варто окреслити зміст поняття "страх старості", що подекуди зустрічається у філософській монографічній науковій літературі. Страх старості – це емоційний стан людини, що виникає внаслідок виявлення та оцінки меж загрози біологічного, соціального та психологічного існування особистості, яка детермінована реальними або майбутніми фізіологічними, соціальними та психологічними змінами, безпосередньо або опосередковано пов'язаними з віком, основою виникнення якого є базовий інстинкт – інстинкт самозбереження та система дотичних страхів (смерті, самотності, хвороби).

Крім того, важливо не лише окреслити семантичне поле поняття "страх старості" та визначити причини виникнення цього явища, але й окреслити можливі шляхи його подолання. Тому робота по подоланню страху старості, на наш погляд, має здійснюватись як суспільством, так і особистістю. Суспільні інститути (наприклад, сім'я, державні інституції) мають забезпечити можливості для активної участі у громадській діяльності людей похилого віку, а представники даної вікової групи повинні прагнути до активного способу життя, адже це є запорукою їх довголіття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Монтень М. Опыты : Судьбы и нравы / Мишель Монтень; [пер. с фр. А. Бобовича, Н. Рыбаковой]. — СПб. : Издательский Дом "Азбука-классика", 2007. — 288 с.
2. Щербатых Ю. В. Психология страха: популярная энциклопедия / Юрий Щербатых. — М. : Изд-во Эксмо, 2003. — 512 с. — (Серия "Психология общения").
3. Психологическая энциклопедия / [под. ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха]. — 2-е изд. — СПб. : Питер, 2006. — 1096 с.
4. Популярная медицинская энциклопедия / [гл. ред. Б. В. Петровский] в 1-м томе. Аборт–Яшур. — М. : "Советская энциклопедия", 1987. — 704 с.
5. Health 'the top worry as we age'. BBC NEWS. — 02.06.2010. [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/4043187.stm
6. Штеренберг И. Механизм осознания человеком своего старения / И. Штеренберг // Журнал практического психолога. — 2009. — № 6. — С. 167–178.
7. Шапар В. Б. Психологичний тлумачний словник / В. Б. Шапар. — Х. : Прапор, 2004. — 640 с.
8. Психологичний словник / [за ред. В. І. Войтко]. — К. : Вища школа, 1982. — 215 с.
9. Дьяченко М. И. Психологический словарь / Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. — Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2001. — 576 с. — (Библиотека практической психологии).
10. Сенильный // Большой толковый психологический словарь: В 2 т.: Т. 2 (П–Я) / Ребер Артур [пер. с англ.]. — М. : ООО "Издательство АСТ"; "Издательство "Вече", 2001. — С. 234-235.

11. Краснова О. В. "Мы" и "Они": эйджизм и самосознание пожилых людей // Психология старости: хрестоматия / ред. составитель Д. Я. Райгородский. — Самара: Издательский Дом БАХРАХ-М, 2004. — С. 159-176.
12. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О. М. Степанов]. — К. : Академвидав, 2006. — 424 с. — (Енциклопедія ерудита).
13. Философский словарь / [под. ред. И. Т. Фролова]. — 7-е изд., перераб. и доп. — М. : Республика, 2001. — 719 с.
14. Теории старения // Современная медицинская энциклопедия; [пер. с англ.] / Американское издание под ред. Р. Беркоу, М. Бирса, Р. Боджина, Э. Флетчера. Русское издание под общей ред. Г. Б. Федосеева. — СПб. : Норинт, 2002. — С. 11.
15. Смелзер Н. Возраст и неравенство // Психология старости: хрестоматия / ред. составитель Д. Я. Райгородский. — Самара : Издательский Дом БАХРАХ-М, 2004. — С. 57-90.
16. Геронтосоциология // Российская социологическая энциклопедия / [под общ. ред. Г. В. Осипова]. — М. : Издательская группа НОРМА–ИНФРА-М, 1998. — С. 93-94.
17. Большой толковый социологический словарь (Collins) В 2 т.: Т. 2 (П–Я); [пер. с англ.]. — М.: Вече, АСТ, 1999. — 528 с.
18. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / [уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; під заг. ред. В. І. Воловича]. — К. : Укр. Центр духовн. культури, 1998. — 736 с.
19. Крысько В. Г. Социальная психология: словарь-справочник / В. Г. Крысько. — Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2001. — 688 с. — (Библиотека практической психологии).
20. Філософський енциклопедичний словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
21. Хамітов Н. В. Філософський словник. Людина і світ / Н. Хамітов, С. Крилова. — К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. — 264 с.

Матеріал надійшов до редакції 19.04. 2010 р.

Коваль Т. В. Феномен страха старости: опыт философской и научной рефлексии.

В статье проанализированы подходы к изучению старости и причин возникновения страха старости. Исследование проведено в междисциплинарной плоскости, что дало возможность очертить семантическое поле понятия "страх старости".

Koval T. V. Old Age Fear Phenomenon: the Experience of Philosophical and Scientific Reflection.

The paper analyzes the approach to studying aging and the causes of old age fear. The study was conducted in an interdisciplinary plane, which made it possible to outline the semantic field of "old age fear."